

SİVAS OSMANLI CAMİLERİNDEKİ MİNARE TİPOLOJİSİNE YÖNELİK BİR ANALİZ

Dilara Merve KELKİT¹ & Hicran Hanım HALAÇ²

DOI: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1791860

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 26.09.2025i | Kabul Tarihi: 06.12.2025

Öz

Minare, camiye temsil eden sembolik ve manevi anlamı olan bir mimari elemandır. Cami mimarisinin en önemli ögesi olan minareler İslamiyet'in ve Türk-İslam mimarisinin sembolüdür. İnsanları namaza çağırmak için ezan okunurken Medine günlerinde Hz. Muhammed'in evinin damı kullanılmıştır. Ezan okunması için başlangıçta özel bir mimari forma ihtiyaç duyulmazken zamanla işlevsel bir form oluşmuştur. Minareler, insanları namaza çağırmak amacıyla inşa edildiği için işlevselliği ön planda olsa da İslam sanatı geliştikçe biçim ve estetik de öncelikli olmuştur. Minare üzerine yapılan araştırmaların, çoğunlukla biçimsel özellikler, kullanılan malzeme türleri ve üslup farklılıkları ekseninde yoğunlaştığı; buna karşın tipolojik analizin sınırlı ölçüde benimsendiği görülmüştür. Bu çalışmada Sivas kentinde Osmanlı döneminde inşa edilip günümüze ulaşabilmiş camilerin minare tipolojine yönelik bir analiz yapılmıştır. Makalenin örneklem grubunu Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı dönemi camileri oluşturmaktadır. Sonuç olarak mekânsal kurgu, süsleme, biçim ve malzemeye göre makaleye konu edilen minareler analiz edildiğinde kare kaide – silindirik gövde – konik külah dizilimine sahip Osmanlı minaresinin temel tipolojik şemasının Sivas'ta istikrarla sürdüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Cami, Minare, Osmanlı, Sivas, Tipoloji.

AN ANALYSIS OF MINARET TYPOLOGY IN SIVAS OTTOMAN MOSQUES

Summary

A minaret is an architectural element with symbolic and spiritual significance that represents the mosque. Minarets, the most important element of mosque architecture, are a symbol of Islam and Turkish-Islamic architecture. During the Medina period, the call to prayer was made from the roof of the Prophet Muhammad's house. While no specific architectural form was initially required for the call to prayer,

1 Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, merveklkt@gmail.com ORCID: 0000-0002-7517-0886.

2 Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü hhhhalac@eskisehir.edu.tr ORCID: 0000-0001-8046-9914.

a functional form developed over time. Although minarets were originally built for the purpose of calling people to prayer and thus prioritized functionality, as Islamic art developed, form and aesthetics also came to be emphasized. Research on minarets has largely focused on formal characteristics, types of materials used, and stylistic differences; however, typological analysis has been adopted to a limited extent. This study analyzes the typology of minarets constructed in the Ottoman period in Sivas and surviving mosques. The sample group for this article consists of Ottoman-era mosques affiliated with the General Directorate of Foundations. Consequently, when the minarets discussed in this article are analyzed based on their spatial configuration, ornamentation, form, and materials, it is determined that the basic typological scheme of the Ottoman minaret, with its square base, cylindrical body, and conical spire, has consistently persisted in Sivas.

Keywords: Mosque, Minaret, Ottoman, Sivas, Typology.

Giriş

Minare kelimesi köken olarak Arapça'daki 'manar, manara, menâre' kelimelerinden gelirken dilimizde 'ışık veya ateş çıkan, ateş kulesi, görünen yer' anlamlarına gelmektedir (Gündüz, 2005, 98). Deniz fenerleri nasıl ki denizciye sisli havalarda yol göstermekteyse, minareler de insanoğluna karmaşada yolunu belirleyici olarak ışık tutmaktadır (Sözen- Tanyeli, 1994, 162). Minare kelimesinin ışık ve ateş çıkan bir kaynak anlamlarına gelmesi İslamiyet için minarenin bir nur kaynağı olduğunu göstermektedir. Kentlere İslami kimlik kazandıran minareler adete Allah'ın birliğini sembolize eden yapılardır.

Minare, elif harfine yüklenen anlamı ile tevhidi inancın vahdet-i vücud anlatısını sembolize etmektedir (Sağlam, 2020, 251). Minare, camiye temsil eden sembolik ve manevi anlamı olan bir mimari elemandır. Cami mimarisinin en önemli ögesi olan minareler İslamiyet'in ve Türk-İslam mimarisinin sembolüdür. Minareler, insanları namaza çağırmak amacıyla inşa edildiği için işlevselliği ön planda olsa da İslam sanatı geliştikçe biçim ve estetik de öncelikli olmuştur. Namaz ibadetinin insanlığın ortaya çıkışından beri var olduğu bilinmekte olup (Yüksek, 2018, 112), Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra farz olan namazın ifa edilmesi için namaza çağrı yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bilâl-i Habeşi'nin Neccaroğullarından bir kadına ait olan yüksek bir evin üstüne çıkarak ilk sabah namazı ezanını okuduğu rivâyet edilmiştir (Ebû Dâvûd, Salat 3). Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında, Bilâl-i Habeşi'nin ezan okumak için üstüne iple tırmanarak çıktığı "üstüvane" adında özel bir yer inşa edilmiştir (Eyice, 1993, 58). Minarenin ilk prototipi sayılabilecek bu yerin dışında, erken İslam döneminde Mescid-i Nebevî'nin çevresinde bazı yüksek yerlerin ezan okunmak için kullanıldığı bilinmektedir (Eroğlu ve Kaya, 2022, 200). Ezanı daha geniş alanlara duyurma gayesi, İslam mimarisinde minarenin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Özçakı, 2018, 468). Erken İslam döneminde kütleli arayışlarla şekillenmeye başlayan minare;

Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı döneminde asıl gelişimini tamamlamıştır (Eroğlu ve Kaya, 2022, 215).

Ezanın okunması için başlangıçta özel bir mimari forma ihtiyaç duyulmazken zamanla işlevsel bir form oluşmuştur. Minarenin tarihi ve ortaya çıktığı ilk yapıya ilişkin farklı görüşler mevcut olsa da bilinen ilk minare kullanımının Şam'daki Temenos Tapınağı'na ait kuleler olduğu tahmin edilmektedir. Roma Temenos Tapınağı'ndan camiye çevrilen Şam Emevi Camisi'nin minare olarak kullanılan köşe kuleleri, ezan okunması için kullanılan en erken dönem yapısıdır. İbadete ilişkin bir işlevin parçası olan minarenin kullanımı 8. Yüzyıldan itibaren İslam coğrafyalarına yerleşmiştir (Grabar, 2004, 103). Bazı araştırmacılar ise ilk minarenin Muaviye'nin emriyle 673 yılında yaptırılan Fustat Amr b. Âs Câmii'ye ait olduğu ifade etmektedir (Hillenbrand, 1994, 129). Fustat Amr Camii'nin her bir köşesine birer tane olmak üzere ezan okunması amacıyla dört kule eklenmiştir (Nefes, 1996, 35). Minarenin tarihçesi, ortaya çıkışı ve ilk minare yapıları hakkında farklı görüşler için Gottheil (1910), Bloom (1991) ve Nefes'in (1996) çalışmalarını incelemek mümkündür.

İlk İslam devrinin dört köşeli ve hantal kule tarzı minareleri, Emevi devrinden itibaren Suriye ve Mağrib bölgelerinde uygulanırken; Abbasiler zamanında birkaç cami ile sınırlı kalan "malviya tarzı" minareler Samarra ve Fustat'ta görülmektedir. Mısır ve Anadolu'nun bazı yörelerinde görülen "merdiven minare" ya da "minber" minareler ise alışla gelmiş kule biçimli minarelerden farklı yapıda olan yerel tercihlerdir. İslam mimarisinde dört köşeli Arap tarzı minarelerden sonra ikinci ana grubu oluşturan, daha zarif kuruluşa sahip silindirik veya poligonol gövdeli minareler ise Asya kökenine bağlanmaktadır (Uysal, 1999, 149). Minare, Allah'ın varlığını ve birliğini hatırlatan sembolik bir dini yapı olmanın yanı sıra, tarihsel süreçte kimi dönemlerde gözetleme ve savunma amacıyla da kullanılmıştır (Özer, 2018, 47).

İlk Türk minâreleri hakkında rivâyetler, gayr-i Müslim Türklerin illerinden biri olan Mâverâunnehr'in kuzey-doğu sınırındaki Fergana'dan gelmektedir. Bu bölgedeki İslâm merkezlerinden biri olan Nasrâbâd şehrinde, 10. yüzyılda nehir kenarında yer alan mescidde küçük bir minâre görülmüştür. Nasrâbâd minaresinin dört köşe kesitli ve askeri birliklerin barındığı bir kule olduğu tahmin edilmektedir (Esin, 1978, 120-121). Türklerin Anadolu'daki ilk minaresi olarak Kars Ani Ören Yeri'nde bulunan Ebul Menüçehr Camii minaresi kabul edilebilir.

Minareleri biçim olarak batı ve doğu minareleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Batı İslam minareleri, Suriye, İspanya ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılan bölgede kare ve kareye yakın dikdörtgen formda; doğu İslam minareleri ise genellikle silindirik formda olan abidevi yapılardır (Uysal, 1990, 506-507). Doğu İslam minareleri incelediğinde Türklerin etkili olduğu İran, Afganistan ve Türkistan bölgelerindeki minarelerin genellikle yukarı doğru incelen silindirik formda inşa edildiği görülmektedir (Gündüz, 2005, 99). XII. ve XIV. yüzyıl Anadolu minarelerinde hem doğu hem de batı tarzında minare formları görmek mümkündür (Yurttaş ve Gökler, 2020, 124).

Türk-İslam devletlerinde minarenin ilk örnekleri Karahanlılarda görülmüş olup, Gazneli ve Anadolu Selçuklu devletlerinde minare gelişim göstererek Anadolu'ya yayılmıştır (Nefes, 1996, 22). Silindirik gövdeli minare formu, Karahanlılardan Osmanlılara kadar kesintisiz bir şekilde ana karakterini koruyarak gelmiştir. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan bu yana, Türk minare mimarisinde temel biçim anlayışı hep aynı kalmış; fakat zaman içerisinde detaylarda bazı değişiklikler ve gelişmeler olmuştur. Büyük Selçuklular Devrinde, Karahanlıların hantal gövdeli minarelerinin yerini daha zarif, ince ve yüksek minareler almıştır (Uysal, 1990, 510). Büyük Selçuklular Devri'nden bu tip minarelere örnek olarak Damgan Tarihane Minaresi (XI. yüzyıl), Sarban Minaresi (XII. yüzyıl) ve Rahravan Minaresi (XII. yüzyıl) verilebilir. Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular Devrinde doğu minarelerinin çeşitli formlarını görmek mümkündür.

Anadolu'da minare mimarisinin Orta Asya, Suriye ve Kuzey Afrika'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. Orta Asya'dan, Suriye'den ve Afrika'dan tipolojik bağlamda Anadolu'ya taşınmış minare örnekleri bulunmaktadır. Petersen'a (2002, 188) göre Kuzey Afrika'da inşa edilen ilk minare olan Kayrawan Ulu Camii minaresi, Harran Ulu Camii'nin kare kaideli minaresi ile benzer planda inşa edilmiştir. Siirt Ulu Cami minaresi İran, Irak, Orta Asya ve Suriye bölgesindeki bazı minarelerle biçim, malzeme ve bezeme açısından ortak özelliklere sahiptir. Diyarbakır Ulu Camii'nin minaresinde, bölgesel yakınlıktan dolayı Suriye tipi (veya Arap tipi) olarak ifade edilen kare form gözlenir (Parlak vd., 2013, 192-194). Anadolu minareleri içerisinde Orta Asya minare geleneğinin bir devamı olmasıyla Erzurum İç Kale Minaresi, tekil bir örnektir (Kındıgılı, 2018, 251).

Tuncer (1986, 359-360), çift minareli taçkapı kompozisyonlarının ancak XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'da ortaya çıktığını söylemektedir. Buna göre, Moğollar'dan Anadolu'ya doğru kaçan Türkmenlerin getirdiği akımla taçkapı ve çift minare anlayışı önem kazanmaya başlamıştır. Daha önce kümbetlerde görülen bu mimari tip, artık camilerde ve medreselerde uygulanmaya başlanmıştır. Akok (1972, 6), çifte minareli taçkapının Anadolu'da camiye uygulanmış ilk örneğinin Konya Sahip Ata Hanıkahı ve Camii olabileceğini ifade etmektedir. Çifte minare uygulamalarını Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi ve Niğde Sungur Ağa Cami'de görmek mümkündür. Denkinalbant'a (2010, 65) göre bu yapılardan sonra, Anadolu'da alışılan düzende çift minareler karşımıza çıkmamıştır. Çifte minareler, İlhanlı hâkimiyetindeki İran'da inşa edilmeye devam etmiştir.

Anadolu Selçuklu devri minareleri, silindirik gövdeli formun yanında tuğla işçilikleriyle de Karahanlı ve Büyük Selçuklu minarelerinin özelliklerini devam ettirmiştir. Yıllar içinde minareyi oluşturan elemanların bazılarında çeşitli farklılıklar kendini göstermeye ve pabuç gibi mimari bir eleman minare bünyesine katılmaya başlamıştır (Uysal, 1999, 149). Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı döneminde sırlı tuğla kaplı minareler çok yaygın görülmüştür (Eyice, 1953, 252).

Osmanlıların erken dönemlerinde (M.1299-1453) inşa ettikleri minarelerde, Karahanlılardan beri sürdürülen silindirik gövdeli minare geleneğine sadık kalınmıştır. Karahanlılarda olduğu gibi silindirik gövdenin yanı sıra çokgen ve yivli gibi değişik biçimlerde gövde uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Türk sanatının kesintisiz bir devamlılık arz ettiği yolundaki görüşleri pekiştirmektedir. Erken Osmanlı minareleri; gövde ve kaide biçimleriyle Asyalı bir orijine sahip olduklarını belli etmektedir (Uysal, 1999, 150). Klasik Osmanlı Dönemi'nde minareler cami ana yapısıyla uyum içinde ve bir bütünlük oluşturacak vaziyette inşa edilmiştir (Eyice, 1960, 330).

İlerleyen tarihlerde İstanbul, Kahire ve İsfahan gibi kentlerde görülen ince uzun minareler; minarenin toplumsal, sultani ve kişisel prestij simgesi veya salt estetik simgesi olma niteliğinin ibadete ilişkin işlevselliğine ağır bastığını göstermektedir (Grabar, 2004, 103). Bir müslüman için aidiyet ve kimlik göstergesi olan minareler, sosyolojik boyutuyla toplumsal refah ve dayanışma simgesi bağlamında birlik ve beraberlik piramidinin üst sırasında yerini almaktadır (Çaycı, 2017, 137).

Osmanlı mimarlığında minarenin simgesel anlamı değer kazanmış ve kent boyutunda niteliksel ve niceliksel yönü güçlenmiştir. Bu dönemde minare sayısının arttırılması merkezi yönetimin bir güç göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Sinan dönemine doğru Osmanlı mimarlığına yerleşen minare biçimi silindire yaklaşan çokgen prizma gövde-konik örtü bileşimine dayalı bir kütle formunda olmuştur (Ödekan, 1988, 525).

Osmanlı minaresi on beşinci yüzyılda kişiliğini arama dönemindeyken. Dört minaresi, şerefe sayısı ve minarelerin konumuyla Edirne Üç Şerefeli Camii'nde geleceğe yönelik ilk atılım gerçekleşmiştir. Bu yapıdaki çeşitli uygulamalar on altıncı yüzyılın anıtsal örneklerine öncülük etmiştir. II. Bayezid dönemi camilerinin minareleri ise klasik ölçü, boyut ve beğenin oluşmasına kaynak olmuştur. On altıncı yüzyılın ikinci yansında minarenin bölümleri ve minare-cami kütle arasındaki ilişkiler yetkinleştirilerek, minare klasik biçimine erişmiştir (Ödekan, 1988, 525). On sekizinci yüzyılda minare kaideleri mermer malzemeden yapılmış olup, minareler Barok tarzda süslemeler ile bezenmiştir. Şerefe altı kullanımından vazgeçilip, minare gövdelerinin daha ince ve daha uzun inşa edilmesi tercih edilmiştir (Eyice, 1963, 63).

Fetret Dönemi'nin ardından tesis edilen Rum Beylerbeyliği 17. Yüzyılın ortalarından sonra Sivas Eyaleti olarak anılmıştır. Sivas Eyaleti 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Amasya, Sivas, Canik, Çorum ve Divriği sancakları değişmez sancaklar olarak Sivas Beylerbeyliği bünyesinde yer almışlardır (Kılıç, 2006, 33-34). Osmanlı devrinde bünyesinde çok sayıda şehir ve yerleşim barındıran Sivas, Selçuklulardan aldığı kültür ve medeniyeti Osmanlı devrinde devam ettirmiştir. Bu bağlamda Sivas şehrindeki Osmanlı dönemi yapılarını incelemek önem arz etmektedir.

Minare üzerine yapılan araştırmaların, çoğunlukla biçimsel özellikler, kullanılan malzeme türleri ve üslup farklılıkları ekseninde yoğunlaştığı; buna karşın tipolojik analizin sınırlı ölçüde benimsendiği görülmektedir. Sivas ili bağlamında yapı-

lan araştırmalar, Osmanlı dönemi mimarisini farklı yönleriyle ele almıştır. Demirel (2000), Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü adlı çalışmasında şehirdeki vakıf yapıları ve mahalle organizasyonunu ele alırken bu mahallelerde yer alan cami ve mescitlere de değinmiş; Ünsal (2006), Sivas il merkezindeki Osmanlı camilerini plan tipleri, mimari özellikleri ve süsleme anlayışı açısından incelemiştir; Yayla (2014), Osmanlı camilerinin kitabelerini epigrafik bir perspektifle değerlendirmiştir. Karaçalık (2018), Osmanlı camilerinin koruma ve onarım süreçlerinde karşılaşılan sorunları değerlendirmiştir; Çeşnial (2022) ise Sivas'taki ahşap minarelerin yapısal ve tipolojik özelliklerine odaklanmıştır. Yapılan literatür incelemesi, Sivas'taki Osmanlı dönemi camilerinin mimari özellikleri üzerine çeşitli araştırmaların bulunduğunu, ancak bu yapıların minarelerine odaklanan müstakil bir çalışmanın yapılmadığını göstermektedir. Bu çalışma, mevcut literatürden farklı olarak Sivas kentinde günümüze ulaşan Osmanlı camilerinin minarelerini tipolojik bir yaklaşımla ele alarak, bölgesel minare mimarisinin karakteristik özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın yöntemi; Sivas'taki 26 adet Osmanlı dönemi minareleri üzerinden kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah bölümlerini biçim esas alarak tipoloji oluşturmaktır. Minare tipolojisi oluşturmadan önce Sivas'taki Osmanlı camilerinin yapım tarihi, minarelerin günümüze erişim durumu, ana yapı ile konumu, yönü ve malzemesi ile ilgili analiz yapılmıştır.

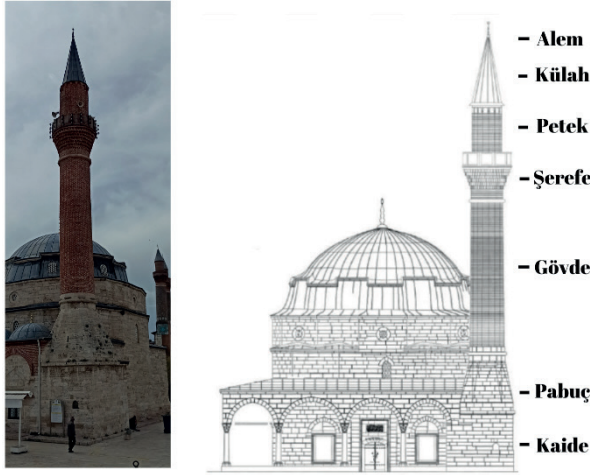
Bu çalışmada Sivas kentinde Osmanlı döneminde inşa edilen günümüze ulaşabilmiş camilerin minareleri üzerinden bir tipoloji oluşturulmuştur. Makalenin örneklem grubunu mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan ve tescil kaydı bulunan 26 adet Osmanlı dönemi camisi oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilen camilerin bazılarında sadece minare özgün formda iken, bazılarında cami ve minare aynı dönemde inşa edilmiş olup özgünlüğünü korumaktadır. Bu çalışma için örneklem grubu oluşturulurken Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı dönemi camilerinden Osmanlı dönemi üslubunu yansıtmayan camiler kapsam dışı bırakılmıştır.

Bu çalışmada literatür taraması, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yürütülmüştür. Taramada “minare”, “cami”, “tipoloji”, “tipolojik” ve “Sivas” anahtar kelimeleri kullanılmış; arama alanı “tümü” ve arama tipi “içinde geçsin” olarak seçilmiştir. Tarama, Eylül 2025 itibarıyla gerçekleştirilmiş olup, yalnızca erişime açık lisansüstü tezler değerlendirmeye alınmıştır. Yinelenen kayıtlar elenmiş; örneğin konak restorasyonları, antik dönem kapıları veya kentsel morfoloji analizleri gibi konuyla doğrudan ilişkili olmayan çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Uygun görülen tezler içerik analizi yöntemiyle tematik olarak sınıflandırılmış; özellikle “minare tipolojisi” ve “Sivas'taki Osmanlı dönemi camileri” ana ekseninde yer alan çalışmalar öncelikli değerlendirmeye tabi tutulmuştur. “Sivas'taki Osmanlı dönemi camileri” ana ekseninde yapılan literatür çalışmasında Çeşnial (2022), Yayla (2014) ve Ünsal'ın (2006) Sivas'taki cami ve minareler hakkında yaptığı lisansüstü tezler dikkat çekmiştir.

1. Minarenin Bölümleri

Minareler inşa edildiği dönemin izlerini taşıyan ve belirli bir üslupta şekillenen yapılardır. Minare, 11. yüzyılda Anadolu'daki ilk örneği olan Menuçehr Cami'den günümüze kadar farklı üsluplarda inşa edilmesine rağmen her minarenin biçim olarak ortak elemanlara sahip olduğu görülmektedir.

Minareyi oluşturan bölümler, yapının inşa edildiği döneme göre bazen değişiklikler gösterse de minarelerdeki ortak bölümleri temel, kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külâh, alem, merdiven ve çekirdek olarak sıralamak mümkündür (Şekil 1).

Şekil 1. Minarenin bölümleri ve minare görünüşü
(Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Minarelerin temeli genellikle toprak altında kaldığı için, doğrudan gözlem veya ölçümle temelin biçimi, derinliği, malzemesi ve yapım tekniği hakkında kesin veri bulunmamaktadır. Cimcoz (1973, 2) bazı minarelerin temelinin olmadığını, bu minarelerin cami duvarı üzerinden yükseldiğini ifade etmiştir.

Temel üzerinde nispeten geniş bir saha olarak başlayan kaide, dört veya daha fazla kenar üzerinden gövdeye geçişi sağlamaktadır. Gövdeye geçişte uygulanan stalagmit benzeri ve diğer geometrik motifler, kaide bölümüne hareket ve derinlik kazandıran zengin bir tezyinat anlayışını yansıtmaktadır. Kaidelerin Selçuklu döneminde beden duvarı içinde gizli bırakılarak bina cephesinde birdenbire minare gövdesinin yükseldiği görülmüştür. Geç Osmanlı döneminde ise kaidelerin beden duvarına kısmen yapışık veya tamamen bağımsız yapılması kabul edilmiştir (Çetintaş, 1942, 2).

Kaide ile gövde arasında geçiş unsuru olarak yer alan pabuç bölümü; sekizgen, köşeleri pahlı küp, üst köşeleri çıkıntılı küp, üst köşeleri çıkıntılı dikdörtgen prizma ve üçgen kuşak formlarında görülmektedir (Bakırer, 1971, 345-346).

Pabuç ve şerefe arasındaki bölümü oluşturan gövdenin şekli; silindirik ve çokgen biçimde olmaktadır (Bakırer, 1971, 347-348). Gerek Selçuklu gerek Osmanlı döneminde minarelerin gövdeleri tuğladan olsa da kaideleri mutlaka kesme taştan yapılmakta ve mimari tezyinata zemin teşkil etmektedir (Çetintaş, 1942, 3).

Minarelerin iç kuruluşunda Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminde bazı farklılıklar olmuştur. Anadolu Selçuklu minarelerinin tümünde helezonik merdivenin ortasında çekirdek yer almaktadır. Osmanlı Döneminde ise çekirdek, daha ziyade büyük minarelerde tercih edilmektedir. Küçük cami ve mescit minarelerinin çoğunlukla çekirdeksiz olduğu tespit edilmiştir. (Uysal, 1990, 529).

Şerefeler, minarenin vücut bulmasını sağlayan kısımdır yani şerefe ezan okuma yeridir. Müezzinin ezan okurken şerefede rahatça dolaşabilmesi için gövdeden dışarı taşırılan dairevi bir çıkıntı yapılmaktadır (Çetintaş, 1942, 6). Minarede, şerefe ve külah arasında yer alan petek bölümü, plan ve biçimleniş olarak gövdenin özelliklerini devam ettirmektedir. Petek bölümü gövdeye göre daha dar ve kısa tutulmaktadır (Uysal, 1990, 514).

Külah, silindir veya çokgen prizma şeklindeki minarelerin üzerini örten çatıdır (Hasol, 2017, 291). Minare külahı kurşun kaplama veya kargir malzemeye (tuğla veya taş) yapılmaktadır. Örneğin Karahanlı ve Selçuklu minarelerinin özgün külahları tuğla veya taştan yapılmaktaydı. Bu bağlamda Karahanlı döneminde Vabkent minaresi, Özkent minaresi ve Burana minaresi (Ülgen, 1993, 6); Selçuklu döneminde ise Mardin Ulu Cami minaresi örnek verilebilir. Mardin Ulu Cami'nin, külahı taştan yapılmış dilimli kubbeli olan minaresi bugünkü halini; 1832'lerde Osmanlı idaresine karşı yaşanan ayaklanmadan sonra eski haline sadık kalınarak yeniden yapılmasıyla almıştır (Altun, 1971, 196-197).

Çeşitli madenlerden yapılan alem; minare, kubbe ve sancak direği gibi yüksek yapıların tepesinde bulunan, ay, ay yıldız veya lale biçimindeki süslü tepeliktir. Alemlerin çeşitli bölümlerine hilal, küçük küp, boyun, armut, bilezik, büyük küp veya kova gibi isimler verilmektedir. Alemler genellikle bakırdan içi boş olacak şekilde yapılır ve yüzeyleri altın yaldızla bezenmektedir. Alemler estetik kaygıyla yapılmanın yanı sıra yapısal zorunluluğun sonucu olarak da kurşun levhaların tepedeki birleşme noktasını örtmek için kullanılır (Goodwin, 2012, 592).

2. Sivas'taki Osmanlı Camileri

Literatür araştırması sonucunda tespit edilen, Ünsal'ın (2006) 'Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri' başlıklı yüksek lisans tezinin Sivas'taki Osmanlı camileri için yapılmış en kapsamlı çalışma olduğu görülmüştür. Ünsal (2006, 234) arşiv belgeleri ile yaptığı çalışmada Sivas il merkezinde Osmanlı döneminde inşa edildiği düşünülen 96 adet cami ve mescidin çeşitli nedenlerle yıkılarak günümüze ulaşamadığını, 27 adet caminin günümüze ulaştığını ifade etmiştir.

Bazı camilerin yapım tarihi hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi'nde, Yurdakul Erol Arşivi'nde, Demirel'in (2000) Osmanlı-Vakıf Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü kitabında, Ünsal'ın (2006) Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri yüksek lisans tezinde ve Denizli'nin (1998) Sivas Tarihi ve Anıtları kitabında farklı bilgiler verildiği tespit edilmiştir. Bu kaynaklarda farklı yapım tarihlerine sahip olduğu tespit edilen camilere ilişkin tarih bilgilerine Tablo 1'de yer verilmiştir. Örneğin Yeni Cami Yurdakul Erol Arşivine göre 1444, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine göre 1770 yılında inşa edilmiştir. Uzun Hacıoğlu Cami Yurdakul Erol Arşivine göre 1462, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine göre 1807 yılında; Hacı Zahit Cami Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine göre 1495, Yurdakul Erol Arşivine göre 1786 yılında; Alibaba Cami ise Rüstem Paşa Vakfiye belgelerine göre 1547 yılında, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivine göre 1714 yılında inşa edilmiştir.

Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü sorumluluğunda bulunan 57 adet camiden 27 adedinin Osmanlı döneminde inşa edildiği yapılan arşiv çalışmalarında tespit edilmiştir. Bu çalışmada değerlendirmeye alınan 27 adet Osmanlı dönemi camisinden biri olan Uzun Hacıoğlu Cami minaresi 1999 yılında yıkıldıktan sonra aynı malzeme kullanılarak aslına uygun biçimde yeniden yapıldığı ve Osmanlı dönemini yansıttığı için çalışma kapsamından çıkarılmamıştır. Osmanlı dönemi camilerinden biri olan İmarek Cami ise minaresi orijinal olmamasına rağmen aynı yerine aslına uygun bir biçimde Osmanlı dönemini yansıtarak yeniden yapıldığı için çalışmadan çıkarılmamıştır. 1834 yılında inşa edilen Osmanlı dönemi camilerinden biri olan Serçeli Cami ve minaresi 1962 yılında tamamen yıkılıp yerine yeni bir cami yapıldığı için çalışma kapsamına alınmamıştır. Örneklem grubunu oluşturan camiler listelenerek her birine envanter numarası verilmiştir (Tablo 1). Minareler üzerinden tipolojik analiz yapılırken bu envanter numaraları kullanılmıştır.

Tablo 1. Örneklem Grubu Envanter Listesi

Envanter Numarası	Yapının Adı	İnşa Tarihi	
		Cami Yapım Tarihi	Minare Yapım Tarihi
1	Yeni Cami (Mahkeme Cami)	1444 veya 1770 1940 (yeniden yapım)	1444 veya 1770
2	Meydan Cami	1564	1564
3	Kale Cami	1580	1580
4	Ali Ağa Cami	1589	1589
5	Osman Paşa Cami	1591 1958 1980 2020 (yeniden yapım)	1591
6	Ganem Cami (Tarhana Cami)	1859 1956	1859
7	Kazancılar Cami	1700 1980 2013 (yeniden yapım)	1700

8	Sarızâde Mehmet Paşa Cami	1802	1802
9	Zincirli Minare Cami	1755	1755
10	Yiğitler Cami (Fertellizade Cami)	1795	1795
11	Uzun Hacıoğlu Cami	1462 veya 1807	1462 veya 1807 1999 (aynı malzeme ile yeniden yapım)
12	Aziz Baba Kabalı Cami	1803 1958	1803
13	Hacı Zahit Cami	1495 veya 1786 2005 (yeniden yapım)	1495 veya 1786
14	Hoca İmam Cami	1816'dan önce	1953
15	Sait Paşa Cami	1820 1992	1820
16	Örtmeli Cami	1836'dan önce	1836'dan önce 1998 (2 minareli cami)
17	Pulur Cami (Billur Cami)	1844	1844
18	Aydoğan Cami	1868	1868
19	Abadan Cami	1905	1970
20	Çatalpınar Cami (Korkmazoğlu Cami)	1721	1721
21	Hacı Mehmet Ağa Cami	1893'ten önce	1893'ten önce
22	Şems Cami	1860	1860
23	Atölye Cami	1896'dan önce 1956	1896
24	Alibaba Cami	1547 veya 1714	1785
25	İmaret Cami (Dar'ür Raha Camii)	1320	1320 1990 2004
26	Kaleardı Kerim Çavuş Cami	1787'den önce	1787'den önce

Yeni Cami'nin kuzeybatı köşesinde yer alan minaresinin kaidesi yol kotunun yükselmesi nedeniyle toprağa gömülü halde kalmıştır. Yarım silindirik biçimindeki taş bilezikten silindirik gövde yükselmektedir. Meydan Cami'nin tek şerefeli minaresinin tuğladan yapılmış gövdesine restorasyon çalışmaları kapsamında taştan yapılmış kuşak yerleştirilmiştir. Gövde bölümü tuğladan yapılmış kirpi saçak biçimindeki şerefe altına bağlanmaktadır. Kale Cami minaresi kare bir kaide üzerine yerleşmiş olup uzun piramidal Türk üçgenlerinin oluşturduğu pabuç bölümünün üstünde gövde yükselmektedir. Ali Ağa Cami'nin kuzeybatı köşesinde yer alan minaresinin kurşun levha ile kaplı külah bölümünün, Sivas Arkeoloji Müzesi Fotoğraf arşivinde görülen eski dönem fotoğrafında kesme taş malzemeden inşa edildiği görülmüştür.

Osman Paşa Cami minaresi ana yapının giriş kotundan aşağıda kalmaktadır. Pabuç bölümünün üzerinde her bir yüzeyinde yuvarlak kemer bulunan kısma, yarım silindir biçiminde bilezikten sonra gövde yerleşmiştir. Ganem Cami 1956 yılında minaresi dışında tamamen yıkılıp yeniden yapıldığında minarenin şerefe, petek ve külah bölümü de inşa edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Yeni Cami, Ali Ağa Cami ve Ganem Cami (Kaynak: Kültür Envanteri)

Kazancılar Cami minaresinde kare kaide üzerinden gövdeye geçiş, köşeleri pahlı küp biçiminde pabuç ile sağlanmıştır. Sarızâde Mehmet Paşa Cami minaresinde, uzun piramidal Türk üçgenlerinin oluşturduğu pabuç üzerinde oldukça sade bir silindirik gövde yükselmektedir. Zincirli Minare Cami minaresinde kaide bölümünün büyük bir kısmı toprağa gömülüdür. Bu cami ve minare ismini, şerefenin altından gövdeye doğru sarkan demir zincirlerden almıştır. Yiğitler Cami'nin tek şerefeli minaresinin kaidesi büyük oranda toprağa gömülü olup silindirik gövde sade şerefe altı ile tamamlanmaktadır. Uzun Hacıoğlu Cami'nin kuzeybatı köşesinde yer alan tek şerefeli minarede 1807 tarihli kitabe bulunmaktadır. Aziz Baba Kabalı Cami'nin silindirik gövdesinde üç tane dikdörtgen biçimde pencere açıklığı bulunmaktadır.

Hacı Zahit Cami minaresi kare bir kaide üzerine yerleşmiş olup köşeleri pahlı küp biçiminde pabucun üstünde silindirik gövde yükselmektedir. Hoca İmam Cami minaresinin, köşeleri pahlı küp biçimindeki pabuç bölümünde dikdörtgen formda sivri kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Sait Paşa Cami'nin kaidesi büyük oranda toprağa gömülü olan minaresinde, pabuç bölümünün üzerinde dikdörtgen formda sivri kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Örtmeli Cami'nin biri caminin kuzeydoğu duvarı üzerinde yer alan ahşap köşk minaresi diğeri 1998 yılında inşa edilmiş tek şerefeli taş minaresi olmak üzere iki minaresi bulunmaktadır. Pulur Cami, Aydoğan Cami ve Çatalpınar Cami minarelerinin gövdesi dilimli ve silindirik biçimde olup şerefe altları ahşap levhaların şerefeye doğru kavis verilmesiyle inşa edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Hoca İmam Cami, Pulur Cami, Aydoğan Cami ve Çatalpınar Cami

Abadan Cami'nin minaresinde, köşeleri pahlı küp biçiminde pabucun üzerinde farsî biçimli gövde yükselmektedir. Hacı Mehmet Ağa Cami minaresinde silindirik gövde, kesme taştan yapılmış kirpi saçak biçimindeki şerefe altına bağlanmaktadır. Şems Cami minaresi kare bir kaide üzerine yerleşmiş olup köşeleri pahlı küp biçiminde pabucun üstünde silindirik gövde yükselmektedir. Atölye Cami'nin minaresinde pabuç bölümünün üzerinde bir tane, silindirik gövdesinde ise üç tane dikdörtgen biçimde pencere açıklığı bulunmaktadır. Alibaba Cami'nin kuzeybatı köşesinde yer alan minaresinin gövdesinde bir tane dikdörtgen biçimde pencere açıklığı yer almaktadır. İmaret Cami minaresinin gövdesi dilimli ve silindirik biçimde olup kapalı şerefe biçiminde inşa edilmiştir. Kaleardı Kerim Çavuş Cami'nin minaresinde, köşeleri pahlı küp biçiminde pabucun üzerinde silindirik biçimli gövde yükselmektedir.

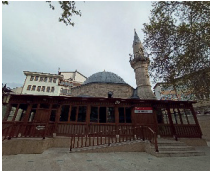
Osmanlı döneminde inşa edildiği tespit edilen 26 adet cami üzerinde yapılan araştırma sonucunda 14 adet minarenin ana yapıyla birlikte ilk inşa edildiği yerde varlığını sürdürdüğü, 8 adet camide (Yeni Cami, Osman Paşa Cami, Ganem Cami, Kazancılar Cami, Aziz Baba Kabalı Cami, Hacı Zahit Cami, Said Paşa Cami, Atölye Cami) ana yapının tamamen yıkılıp yerine yenisinin yapıldığı ama minaresinin özgün haliyle günümüze ulaştığı, 2 adet camide (Uzun Hacıoğlu Cami ve İmaret Cami) ana yapının özgün halde olduğu ama minaresinin yıkılıp aslına uygun olarak yeniden inşa edildiği tespit edilmiştir. 2 adet camide (Hoca İmam Cami ve Abadan Cami) ise ana yapı özgün haliyle günümüze ulaşırken minareleri Cumhuriyet döneminde inşa edilerek camiye eklenmiştir (Tablo 2). İncelemeye alınan camilerin hepsinin tek minareli ve bu minarelerin de tek şerefeli olduğu tespit edilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere %53,8'lik oranla ana yapı ve minarenin günümüze ulaşabildiği, sadece ana yapıyı yenilemenin (%30,8) sadece minareyi yenilemeye (%7,7) göre yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Minarelerin Günümüze Erişme Durumu

	Ana yapı ve minare özgün haliyle günümüze ulaşan	Ana yapı yenilenip, sadece minaresi özgün haliyle günümüze ulaşan	Ana yapı özgün haliyle günümüze ulaşıp, minaresi yenilenenler	Ana yapı özgün haliyle günümüze ulaşıp, minaresi sonradan inşa edilenler	Toplam
Sayı	14	8	2	2	26
Yüzde	%53,8	%30,8	%7,7	%7,7	%100
Envanter numaraları	2, 3, 4, 8, 9, 10, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 26	1, 5, 6, 7, 12, 13, 15, 23	11 ve 25	14 ve 19	
Örnek					
	Kale Cami (3)	Osman Paşa Cami (5)	Uzun Hacıoğlu Cami (11)	Hoca İmam Cami (14)	

Sivas'taki Osmanlı dönemi minareleri konum açısından 'ana yapıya bitişik olan minareler', 'yapıdan ayrı olan minareler' ve 'yapının beden duvarı üzerine binen minareler' olarak üç grupta incelemek mümkündür. Osmanlı minarelerinin 16 tanesi konum açısından ana yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. Hoca İmam Cami minaresi yapının beden duvarı üzerinde yükseliyor gibi dursa da geçmişte yapılan restorasyonlarda son cemaat yeri çatı örtüsü ile kapatıldığında minare cami duvarı ile aynı seviyede kaldığı için aslında minare duvar üzerinde yükselmeyip camiye bitişik inşa edilmiştir. Osman Paşa Cami, Kazancılar Cami, Said Paşa Cami, Atölye Cami ve Alibaba Cami olmak üzere 5 camide minare ana yapıdan ayrı konumlanmıştır. Meydan Cami minaresi hariç yapının beden duvarı üzerine binen minarelerinin tamamının ahşap minare olduğu tespit edilmiştir. Örtmeli Cami minaresi içinde yer aldığı gruptaki minarelerden farklı olarak beden duvarı üzerinden yükselmeyip, caminin beden duvarı üzerinde duran ahşap asma (balkonlu) minaresi ile özgün bir örnektir. Ana yapıya bitişik olan minarelerin %61,6 orana sahip olması Sivas'taki Osmanlı camilerinde minarenin büyük çoğunlukla bitişik olarak yapıldığını göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Minarelerin Ana Yapıya Göre Konumu

	Ana Yapıya Bitişik Olan Minareler	Yapıdan Ayrı Olan Minareler	Yapının Beden Duvarı Üzerine Binen Minareler	Toplam
Sayı	16	5	5	26
Yüzde	%61,6	%19,2	%19,2	%100
Envanter numaraları	1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 26	5, 7, 15, 23, 24	2, 16, 18, 20, 25	
Örnek				
	Ali Ağa Cami (4)	Atölye Cami (23)	Meydan Cami (2)	

Osmanlı'da minareleri caminin kuzeybatı köşesine yerleştirmek yaygın olurken (Goodwin, 2012, 41) bu durum Sivas'taki camilerde de devam etmiştir. Sivas'taki Osmanlı camilerinin minarelerini yönüne göre sınıflandırdığımızda %50 oranla minarelerin kuzeybatı, %23,1 oranla kuzeydoğu yönünde yer aldığı görülmüştür. Minarelerinin ortalama olarak kuzeybatı yönünde inşa edildiği görülmürken; kuzey, batı, güneybatı ve güneydoğu yönlerinin ortalamanın altında kaldığı tespit edilmiştir (Tablo 4). Hoca İmam Cami minaresi kuzey cephenin ortasında; Abadan Cami ve Aziz Baba Kabalı Cami minaresi batı; Kazancılar Cami, Çatalpınar Cami ve Hacı Mehmet Ağa Cami minaresi güneybatı; Pulur Cami minaresi güneydoğu yönünde yükselmektedir. Minarelerin çoğunlukla caminin kuzey cephesinin doğu veya batısına yerleştirilmesinin sebebinin caminin giriş kapısının olduğu kuzey cephenin silüetinin güçlendirilmesi fikri olduğu düşünülmektedir. Örtmeli Cami'nin biri ahşap asma balkonlu diğeri kesme taştan inşa edilmiş iki tane minaresi bulunmaktadır. Camini kuzeybatı yönünde kesme taş malzemeden inşa edilen minare, camiye 1998 yılında ilave edildiği için değerlendirmeye alınmayıp, ahşap asma minare değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Minarelerin Yönü

	Kuzey	Batı	Kuzeydoğu	Kuzeybatı	G.batı	G.doğu	Toplam
Sayı	1	2	6	13	3	1	26
Yüzde	%3,8	%7,7	%23,1	%50	%11,6	%3,8	%100
Envanter numaraları	14	12 ve 19	6, 8, 16, 23, 25, 26	1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 22, 24	7, 20, 21	17	

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde minarelerde sırlı tuğla, çini mozaik, tuğla mozaik uygulaması yapılmıştır (Doğan, 1970, 194). Osmanlı dönemi minareleri kaide-den petek bölümüne kadar malzeme olarak çoğunlukla kesme taş, tuğla, ahşap ve taş-tuğla veya taş-ahşap gibi karma malzemelerle inşa edilmiştir. Külâh ve alem bölümünde ise çoğunlukla kurşun, bakır ve tunç gibi madenler tercih edilmiştir. Sivas'taki Osmanlı dönemi minareleri malzemesine göre sınıflandırdığımızda kaide-den peteğe kadar uzanan bölümde %65,4'lük oranla en çok kesme taş kullanıldığı tespit edilmiştir. Kesme taş kullanılmasının sebebi, taşın Sivas'ın iklim koşullarına dayanıklı olması ve Sivas'ta taş ocaklarına erişim ve teminin kolay olmasıdır. Örtmeli Cami, Aydoğan Cami ve İmaret Cami olmak üzere 3 minare ahşaptan inşa edilmiştir. Karma malzemeli minarelerin tamamında kaide bölümünün kesme taş-tan inşa edildiği, diğer bölümlerde ise tuğla veya ahşap tercih edildiği görülmüştür (Tablo 5). Örneklem grubundaki 26 cami minaresinin külâh bölümünde metal veya kesme taş malzeme tercih edildiği görülmüştür. Uzun Hacıoğlu Cami, Abadan Cami ve Hacı Mehmet Ağa Cami minarelerinin külâhı kesme taştan inşa edilirken, %88,5 oranıyla örneklem grubundaki minarelerin büyük çoğunluğunda metal malzeme tercih edilmiştir. Sivas'taki Osmanlı minarelerinin alemini malzemesine göre incelediğimizde ise örneklem grubundaki tüm minarelerde metal malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Minarelerde Tercih Edilen Malzeme Türü

	Kaideden peteğe kadar uzanan bölümler					Külâh bölümü		
	Kesme Taş	Ahşap	Taş-Tuğla	Taş-Ahşap	Toplam	Metal	Kesme Taş	Toplam
Sayı	17	3	4	2	26	23	3	26
Yüzde	%65,4	%11,5	%15,4	%7,7	%100	%88,5	%11,5	%100
Envanter numaraları	1,4,7,8, 9,10,11, 12,13,14 15,19,21 22,23, 24,26	16,18, 25	2,3, 5,6	17 ve 20		1,2,3,4, 5,6,7,8, 9,10,12, 13,14,15, 16,17,18, 20,22,23, 24,25, 26	11,19, 21	

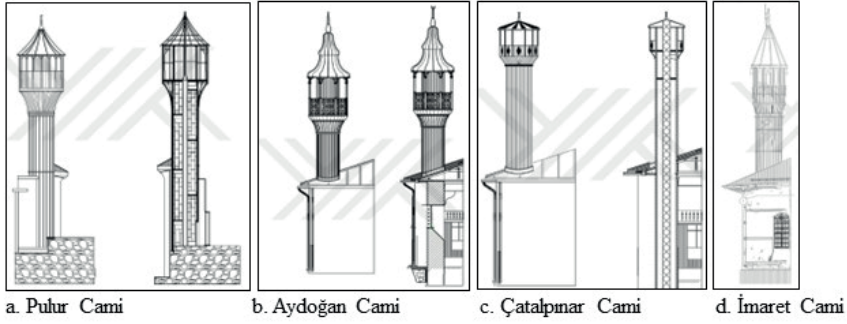
3. Minare Tipolojisi

Örneklem grubundaki minarelerin, Örtmeli Cami hariç tamamının kare planlı kaide üzerine yükseldiği tespit edilmiştir. Örtmeli Cami'nin ahşap asma balkonlu minaresi caminin kuzeydoğu duvarına yerleşmiş olup kaide, pabuç, gövde ve petek bulunmamaktadır (Şekil 4). Balkon formundaki minare şerefe bölümünün işlevini görmektedir. Örtmeli Cami örneğinde tüm minare bölümleri için tipolojik analiz yapılmayıp, sadece şerefe ve külâh bölümü tipolojik olarak değerlendirilecektir.

Şekil 4. Örtmeli Cami ahşap asma balkonlu minare (Kaynak: Çeşnial, 2022)

Osmanlı dönemi minarelerde pabucun; uzun piramidal (Türk üçgenli), köşeleri pahlı küp, üst köşeleri çıkıntılı küp, üst köşeleri çıkıntılı dikdörtgen prizma, sekizgen, armudi, silmeli, üçgenli kuşak formları bulunmaktadır. Sivas'taki Osmanlı minarelerinin üçgenli kuşak, armudi, uzun piramidal Türk üçgenli ve köşeleri pahlı küp şekilli olduğu tespit edilmiştir. Örneklem grubundaki Pulur Cami, Aydoğan Cami, Çatalpınar Cami ve İmarek cami minarelerinin kare planlı taş kaide üzerine pabuç kullanılmadan ahşap gövdeli inşa edildiği tespit edilmiştir (Şekil 5). Zincirli Minare Cami'nin minaresi kesme taş kaide üzerine pabuç bölümü kullanılmadan inşa edilmiştir.

Şekil 5. Pabuç bölümü olmayan minareler (Kaynak: Çeşnial, 2022)

15. yüzyıl Osmanlı minarelerinde pabuç kısmı sade tezyinat ve yayvan baklavalardan oluşurken, Klasik Osmanlı döneminde değişik yaşanmış ve piramidal üçgenlerden oluşmuştur (Eyice, 1963, 33-34). Sivas'taki Osmanlı minarelerinde piramidal üçgenler yaygınlaşmıştır. Pabuç bölümü olmayan minareler tipolojik sınıflandırmanın dışında bırakıldığında değerlendirmeye alınan 20 minarenin %70'nde köşeleri pahlı küp şeklinde pabuç görülmüştür. Örneklem grubundaki diğer minarelerde %5 oranla Ali Ağa Cami minaresinde armudi, %10 oranla Meydan Cami ve Osman Paşa Cami minaresinde üçgenli kuşak, %15 oranla Kale Cami, Ganem Cami ve Sarızâde Mehmet Paşa Cami minaresinde uzun piramidal Türk üçgenli pabuç tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Minarelerin Pabuç Biçimi

	Üçgenli kuşak	Armudi	Uzun piramidal Türk üçgenli	Köşeleri pahlı küp	Toplam
Sayı	2	1	3	14	20
Yüzde	%10	%5	%15	%70	100
Envanter numaraları	2 ve 5	4	3,6,8	1,7,10,11,12,13,14,15,19,21,22,23,24,26	
Örnek					
	Meydan Cami (2)	Ali Ağa Cami (4)	Kale Cami (3)	Atölye Cami (23)	

Osmanlı dönemi minarelerinin gövdeleri karma, silindirik, farsî, dilimli, yivli, burmalı gibi değişik biçimlerde olabilmektedir. Sivas'taki Osmanlı dönemi minarelerinde gövdenin silindirik, farsî, burmalı ve silindirik veya dilimli ve silindirik gibi karma biçimlerde olduğu görülmüştür. Örneklem grubundaki minareleri gövde biçimine göre sınıflandırdığımızda %68'lik oranla 17 tane minarenin silindirik, %12'lik oranla 3 tane minarenin farsî, %4'lük oranla 1 tane minarenin burmalı ve silindirik, %16'lık oranla 4 tane minarenin dilimli ve silindirik biçimde inşa edildiği tespit edilmiştir (Tablo 7). Gövdeden peteğe kadar tuğla kullanılarak yapılan Ganem Cami minaresinin karma biçimli gövdesinde dışa taşırılmış yeşil sırlı tuğlalar dikey yönde sarmal oluşturarak gövdeyi sarmaktadır. Burmalar gövdenin üst kısmında silme bileziğe bağlandıktan sonra tuğla silindirik gövde kirpi saçak biçimindeki şerefe altında sonlanmaktadır. Gövdesi dilimli ve silindirik biçimde olan Pulur Cami, Aydoğan Cami, Çatalpınar Cami ve İmaret Cami minareleri gövdeden peteğe kadar ahşap kullanılarak inşa edilmiştir. Bu minarelerin tamamında gövde yüzeyinde dikey yönde ince ahşap levhalar kullanılarak dilimli bir görünüm elde edilmiştir.

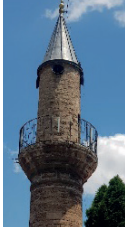
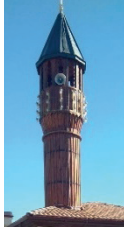
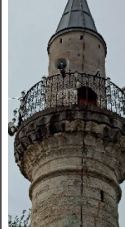
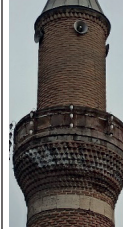
Tablo 7. Minarelerin Gövde Biçimi

	Silindirik	Farsî (Çok yüzlü)	Karma		Toplam
			Burmalı ve Silindirik	Dilimli ve Silindirik	
Sayı	17	3	1	4	25
Yüzde	%68	%12	%4	%16	%100
Envanter numaraları	1,2,4,5,7,8,9,10,11,12,13,15,21,22,23,24,26	3,14,19	6	17,18,20,25	
Örnek					
	Said Paşa Cami (15)	Abadan Cami (19)	Ganem Cami (6)	Pulur Cami (17)	

Şerefe tipolojisi oluşturulurken şerefe üstü, şerefe altı (şerefe kornişi) ve şerefe korkuluğunun biçimine göre 3 farklı kriter dikkate alınacaktır. Örneklem grubundaki minareler şerefe üstünün özelliğine göre açık veya kapalı şerefe olarak sınıflandırılmaktadır. Bu grupta %88,5'lik oranla 23 tane minare açık şerefe, %11,5'luk oranla 3 tane minare yani Örtmeli, Pulur Cami ve İmaret Cami minareleri kapalı şerefe biçiminde inşa edilmiştir. Osmanlı dönemi minarelerde şerefe altını sade, mukarnaslı (stalâktitli), burmalı, kirpi saçaklı, taş konsollu veya motifli olarak sınıf-

landırmak mümkündür. Sivas'taki Osmanlı dönemi minarelerinin şerefe altı %73,1 oranla sade, %23,1 oranla kirpi saçaklı ve %3,8 oranıyla mukarnaslı inşa edilmiştir (Tablo 8). Ali Ağa Cami minaresinin mukarnaslı şerefe altı dört sıralı mukarnas dizisiyle püskülsüz inşa edilmiştir. Meydan Cami, Kale Cami, Osman Paşa Cami, Ganem Cami, Hacı Mehmet Ağa Cami ve Alibaba Cami'nin şerefe altı tuğla veya taşların çapraz yerleştirilmesiyle oluşan kirpi saçak biçiminde yapılmıştır. Meydan Cami'de şerefe altı 8 sıralı, Kale Cami'de 6 sıralı, Osman Paşa Cami'de 7 sıralı, Ganem Cami'de üçer sıralı üç gruptan oluşan 9 sıralı, Hacı Mehmet Ağa Cami'de 7 sıralı ve Alibaba Cami'de 10 sıralı kirpi saçak biçimi görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Minarelerin Şerefe Üstü ve Altı Biçimi

	Şerefe Üstü		Şerefe Altı			Toplam
	Açık Şerefe	Kapalı Şerefe	Sade	Mukarnaslı (Stalâktitli)	Kirpi Saçaklı	
Sayı	23	3	19	1	6	26
Yüzde	%88,5	%11,5	%73,1	%3,8	%23,1	%100
Envanter numaraları	1,2,3,4 5,6,7,8 9,10,11 12,13,14 15,18,19 20,21,22 23,24,26	16,17,25	1,7,8,9,10, 11,12,13, 14,15,16 17,18,19 20,22,23 25,26	4	2,3,5,6, 21,24	
Örnek						
	Hacı Zahit Cami (13)	İmaret Cami (25)	Şems Cami (22)	Ali Ağa Cami (4)	Meydan Cami (2)	

Osmanlı döneminde şerefe korkuluğu düz, profilli, bitkisel, oymalı, sütunceli ve eğrisel biçimde olabilmektedir. Klasik Osmanlı döneminde minare şerefe korkuluklarının tezyinatı oldukça artarken (Eyice, 1979, 334) bunun yansımaları Sivas minarelerinde de görülmüştür. Sivas'taki Osmanlı dönemi minarelerinin şerefe korkuluklarının düz, sütunceli ve eğrisel biçimde olduğu görülmüştür. Örneklem grubundaki minareleri şerefe korkuluk biçimine göre sınıflandırdığımızda %38,5'lik oranla 10 tane minarenin sütunceli, %46,1'lik oranla 12 tane minarenin eğrisel, %15,4'lük oranla 4 tane minarenin düz biçimde inşa edildiği tespit edilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Minarelerin Şerefe Korkuluk Biçimi

	Sütunceli	Eğrisel	Düz	Toplam
Sayı	10	12	4	26
Yüzde	%38,5	%46,1	%15,4	%100
Envanter numaraları	5,8,9,11,16,17,19,20,21,25	1,4,6,7,10,12,13,14,18,22,24,26	2,3,15,23	
Örnek				
	Hacı Mehmet Ağa Cami (21)	Kaleardı Cami (26)	Kale Cami (3)	

Osmanlı dönemi minarelerinde petek bölümü silindirik veya farsî (çok yüzlü) biçimde olmaktadır. Sivas'taki Osmanlı dönemi minarelerini petek biçimine göre sınıflandırdığımızda %88'lik oranla 22 tane minarenin silindirik, %12'lik oranla 3 tane (Kale Cami, Hoca İmam Cami ve Abadan Cami) minarenin petek bölümünün farsî biçiminde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Minarelerin Petek Biçimi

	Silindirik	Farsî (Çok Yüzlü)	Toplam
Sayı	22	3	25
Yüzde	%88	%12	%100
Envanter numaraları	1,2,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,15,17,18,20,21,22,23,24,25,26	3,14,19	
Örnek			
	Yeni Cami (1), Ali Ağa Cami (4), Çatalpınar Cami (20)	Kale Cami (3), Hoca İmam Cami (14)	

Osmanlı dönemi minarelerde külah bölümünü düz konik veya boğum konik biçiminde sınıflandırabiliriz. Sivas'taki Osmanlı dönemi minarelerini külah biçimine göre sınıflandırdığımızda %96,2 oranıyla 25 adet camide düz konik biçiminde külah inşa edildiği tespit edilmiştir. Örneklem grubunda sadece Aydoğan Cami minaresinde boğumlu konik biçiminde külah olduğu görülmüştür. Elde edilen bu oranlar minare külahlarında büyük oranda düz konik biçiminin kullanıldığını göstermektedir (Tablo 11). Uzunhacıoğlu Cami, Abadan Cami ve Hacı Mehmet Ağa Cami minarelerinin düz konik biçimindeki külahı kesme taştan inşa edilmiştir.

Tablo 11. Minarelerin Külah Biçimi

	Düz Konik	Boğumlu Konik	Toplam
Sayı	25	1	26
Yüzde	%96,2	%3,8	%100
Envanter numaraları	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26	18	
Örnek	 Yigitler Cami (10), Hacı Zahit Cami (13), Alibaba Cami (24)	 Aydoğan Cami (18)	

Sonuç

İslamiyet'i kabul etmiş coğrafyalarda minareler malzeme, biçim, süsleme ve tipoloji yönünden çok farklı çeşit göstermektedir. Minareler inşa edildiği dönemin ve caminin estetik anlayışını yansıtmaktadır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde camilerin banisi olan kişilerin siyasi gücü ve maddi durumuna göre minarelerin ihtişamı artmaktadır.

Bu bölümde, makalede değerlendirmeye alınan Osmanlı dönemi minarelerinin Osmanlı mimarisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sivas'ta Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı dönemi camilerinin 16. Yüzyıl ve sonrasında inşa edilmiştir. Sivas'ta incelenen Osmanlı dönemi cami minareleri, genel hatlarıyla Klasik Osmanlı mimarisinin biçimsel sürekliliğini taşımakta; ancak Geç Dönem üsluplarının (Barok, Ampir) belirli örneklerde yüzey süslemeleri ve detaylarda hissedildiği görülmektedir.

Klasik Osmanlı döneminde (1501-1703) Mimar Hayreddin, Mimar Sinan ve onun ekolünden gelen klasik dönem mimarları cami mimarisinde minareyi ön plana çıkarmışlardır. Geç Osmanlı dönemi cami mimarisinde barok ve ampir üslubun

etkileri görülmüştür. Barok dönemde (1757-1808) minareler incelirken, Ampir üslupla (1808-1876) minareler ana yapıdan ayrılıp avlu içinde yerini almaya başlamıştır. Barok üslubun etkisini Yiğitler Cami ve Zincirli Minare'nin mukarnaslı (stalâktitli) şerefesi üzerinden okumak mümkündür.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde cami tipolojisi hakkında sıklıkla araştırma yapıldığı ama minare özelinde yapılan tipoloji çalışmalarının camiye kısıyla sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Sivas'ta Osmanlı döneminde inşa edilmiş camilerin minareleri üzerinden tipoloji oluşturulmadan önce ilk olarak minarenin plandaki konumu ve yönü, malzemesi irdelenmiş; daha sonra her bir minare bölümü biçim ve özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış İstanbul, Bursa ve Edirne şehirlerinde devletin gücünü simgeleyecek büyük ölçekli cami ve külliyelerin yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Sivas şehri önemli bir merkez olsa da burada mahalle ölçeğine uygun tek minareli camiler inşa edilmiştir.

Sivas kentindeki yerel üsluplar, başkent mimarisinin birebir taklidi değil; taşra koşullarına uyarlanmış sadeleştirilmiş biçimler olarak yorumlanabilir. Mimar Sinan sonrası dönemde İstanbul merkezli estetik anlayışın Sivas gibi taşra kentlerinde ölçek küçülmesiyle ve malzeme adaptasyonu ile temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Cami ve minarelerin yapım tarihi hakkında literatürdeki kaynak ve arşivlerde farklı bilgiler yer almaktadır. Farklı tarihler de göz önüne alınarak cami ana yapısının ve minarenin inşa tarihlerine bakıldığında minarelerin cami ana yapısına göre orijinal haliyle günümüze ulaşma imkanının daha çok olduğu tespit edilmiştir. Örneklem grubundaki 26 tane camiden 8 tanesinde ana yapı yıkılıp yenisi yapılmış, 2 cami minaresi ise yıkılıp aynı biçimde yeniden yapılmıştır. İncelenen örneklerde cami yapılarının zaman içinde yenilenmesine karşın minarelerin orijinal biçimlerini büyük ölçüde koruması, minareye atfedilen sembolik ve kimliksel değer in güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, taşra kentlerinde minarelerin dini yapı belleğinin taşıyıcısı olarak görüldüğünü ve toplumsal aidiyet açısından cami kadar önemli kabul edildiğini göstermektedir.

Örneklem grubundaki camilerin minareleri tek şerefeli inşa edilirken, malzeme kullanımında kesme taş, ahşap ve taş-tuğla veya taş-ahşap gibi karma malzemeler kullanılmıştır. Minarelerde malzeme olarak en çok kesme taş, en az taş-ahşap karma malzemenin tercih edildiği tespit edilmiştir. Kesme taş kullanımının yaygınlığı, bölgedeki taş işçiliği geleneğinin güçlü olduğunu; ahşap ve karma malzemeli minarelerin az sayıda olması ise iklim ve dayanıklılık koşullarının etkili olduğunu göstermektedir. Tuğlanın genellikle şerefe altı (kirpi saçak) ve geçiş bölgelerinde kullanılması, malzeme ekonomisi kadar estetik kontrast oluşturma amacıyla da ilişkilendirilebilir. Ahşap minarelerin yüksekliğinin sınırlı kalması, taşıyıcı malzemenin fiziksel sınırlarına dair yapısal bir gerçekliği yansıtmaktadır.

Ülkemizde kiblenin güney yönüne doğru olduğu bilinmekle beraber Sivas'taki Osmanlı minarelerinin %50'lik oranla, caminin giriş cephesinde kuzeybatı yönünde yerleştirildiği görülmüştür. Örneklem grubundaki minarelerin çoğunlukla caminin kuzey cephesinin doğu veya batısına yerleştirilmesi, klasik dönemde minarenin kible ekseninde yer almasıyla benzer özellik göstermektedir. Minarelerin %61,6'lık oranla 16 tanesinin ana yapıya bitişik olduğu, %19,2'lik oranlarla beşer tanesinin yapıdan ayrı konumlandığı ve yapının beden duvarı üzerinde yükseldiği tespit edilmiştir. Minarelerin çoğunlukla cami kütesine bitişik biçimde inşa edilmesi, Klasik Dönem'in kible eksenli merkezli simetri anlayışının taşrada da korunduğunu göstermektedir. Cami-minare ilişkisinde yönlenme oranlarının (%50 kuzeybatı, %61,6 bitişik) Sivas şehir dokusundaki arazi eğimi, rüzgâr yönü veya mahalle planlamasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Örneklem grubundaki minarelerin tamamı kare kaide üzerinde yükselirken, gövde biçiminin %68 oranla silindirik. Kirpi saçak biçimde şerefe altı inşa edilen Meydan Cami, Kale Cami, Osman Paşa Cami, Ganem Cami, Hacı Mehmet Ağa Cami ve Alibaba Cami camilerinden Hacı Mehmet Ağa Cami ve Alibaba Camisi'nin şerefe altı taştan, diğer camilerin şerefe altı ise tuğladan inşa edilmiştir. Elde edilen verilere göre Sivas'taki Osmanlı dönemi camilerinde kirpi saçaklı şerefe altında genellikle tuğla malzeme tercih edildiği görülmüştür. Şerefe altı tuğladan yapılan camiler aynı zamanda kaideden peteğe kadar uzanan bölümlerde taş-tuğla malzemenin kullanıldığı camiler grubunu oluşturmaktadır. Petek bölümünün plan, biçim ve malzeme olarak gövdenin devamı niteliği gösterdiği, gövdeye göre daha kısa olduğu tespit edilmiştir. Minare külahında %96,2'lik oranla düz konik biçimi tercih edilirken, örneklem grubunda sadece Aydoğan Cami külahı boğumlu konik biçimde inşa edilmiştir.

Sonuç olarak; kare kaide – silindirik gövde – konik külah dizilimine sahip Osmanlı minaresinin temel tipolojik şemasının Sivas'ta da istikrarla sürdüğü, ancak malzeme farklılıkları (taş, taş-tuğla, ahşap) yerel inşaat geleneklerine bağlı varyasyonlar oluşturmaktadır.

Türkiye'de minare tipolojisine dair çalışmaların sınırlı olduğu; mevcut araştırmaların çoğunun cami bütününe odaklanıp minareyi ikincil öge olarak ele aldığı görülmektedir. Bu makale ile Sivas örneği üzerinden minare tipolojisini bağımsız bir araştırma nesnesi olarak ele alarak, alan literatüründe önemli bir boşluk doldurulmaktadır. Elde edilen bulgular, Osmanlı taşra mimarisinde tipolojik çeşitliliğin saptanması ve yerel malzeme-üslup ilişkilerinin daha geniş bir karşılaştırmalı veri tabanına dâhil edilmesi açısından değer taşımaktadır. Cami-minare ilişkisinin topoğrafya ve kentsel doku verileriyle birlikte değerlendirilmesi, Osmanlı taşra kent morfolojisine dair yeni açılımlar getirebilir.

Kaynakça

- Akok, Mahmut (1972). Konya'da Sahib-Ata Hanikah, Camiinin Röleve ve Mimarisi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIX/II 1970: 5-38.
- Altun, Ara (1971). Mardin Ulu Camii ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not. *Vakıflar Dergisi*, 9, 191-200.
- Bakırer, Ömür (1971). Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri. *Vakıflar Dergisi*, 9, 337-366.
- Bloom, Jonathan M. (1991). "Creswell and the Origins of the Minaret". *Muqarnas*, 8, 55-58.
- Cimcoz, Turgut (1973). 17. Yüzyıl Sonuna Kadar İstanbul Minareleri. Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Çaycı, Ahmet (2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- Çeşnial, Hilal (2022). *Sivas Camileri'nde Ahşap Minareler*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Çetintaş, Sedat (1942). "Minarelerimiz". *Güzel Sanatlar Mecmuası*, İstanbul.
- Demirel, Ömer (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişğine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Denizli, Hikmet (1998). *Sivas Tarihi ve Anıtları*. Sivas: Özbelsan A.Ş. Kültür Hizmetleri.
- Denkhalbant, Ayşe (2010). *Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eşhas es-Sicistânî el-Ezdî, Sünenü Ebî Dâvûd, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut-1422
- Eroğlu, Ömer ve Kaya, Mustafa (2022). "Hurmali Ulu Camii Minaresi". *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 5 (7), 198-20, doi:10.56448/ataddergi.1149888.
- Esin, Emel (1978). "Türk Minaresinin Orta Asyadaki Öncüleri Hakkında". *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Gabriel Özel Sayısı, 104-147.
- Eyice, Semavi (1953). "İstanbul'da Bazı Cami ve Mescit Minareleri". *Türkiyat Mecmuası*, (10), 247-268.
- (1960). "Anadolu'da Türk Minareleri", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:8, İstanbul, 329-335.
- (1963). *İstanbul Minareleri*, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul.
- (1979). "Minare", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul, 329-331
- (1993). "Cami-Mimarlık Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, 56-58.
- Gottheil, Richard J. H. (1910). "The Origin and History of the Minaret". *Journal of the American Oriental Society*, 30, 132-154
- Goodwin, Godfrey (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Grabar, Oleg (2004). *İslam Sanatının Oluşumu*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Gündüz, Filiz (2005). "Minare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXX, İstanbul: 98-101.
- Hasol, Doğan (2017). *Ansiklopedik Mimari Sözlüğü*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

- Hillenbrand, Robert (1994). *Islamic Architecture; Form, Function & Meaning*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Karaçalık, Özden (2018). *Vakıf Eserlerindeki Koruma ve Onarım Problemlerinin Sivas İl Merkezinde Yer Alan Osmanlı Dönemi Camileri Üzerinden Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Kılıç, Orhan (2006). “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kındıgılı, Muhammet Lütfü (2018). Orta Asya’dan Anadolu’ya Bir Miras: Erzurum İç Kale Minaresi. *Journal of Turkish Research Institute*(62), 251-282. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3886>
- Kuban, Doğan (1970). *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Nefes, Eyüp (1996). *Minarenin Câmî Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Ödekan, Ayla (1988). Minareler (Biçimsel Analiz), Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, 525-529.
- Özer, Adem (2018). “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Doğrudan Demokrasi Arasındaki Çatışma: Minare Yasağı”. *Akademik Hassasiyetler*, 5(9), 37-52.
- Özçakı, Meltem (2018). “Yorumlanan Cami Mimarisi”. *Ulakbilge Dergisi*, 6 (23), 459-483.
- Parlak, Sevgi; Kunt, Halil İbrahim ve Kocadağistan, M. Argun (2013). “Siirt Ulu Camii minaresi ve 2008 yılı restorasyonu”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1).
- Petersen, Andrew (2002). *Dictionary of Islamic Architecture*, New York: Routledge.
- Sağlam, Temel (2020). “İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Deneme”. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 5(10), 251-279.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur (1996). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1986). *Anadolu Kümbetleri, Selçuklu Dönemi*, C.1, Ankara: Güven Matbaası.
- Uysal, Ali Osman (1990). “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri”. *DTCF Dergisi*, 33(1-2): 505-532.
- (1999). Erken Osmanlı Mimarisinde Minareleri, Osmanlı: Kültür- Sanat X, ed. Gülay Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 149 – 160.
- Ülgen, Aygün (1993). *Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu (1500-1600 arası örneklerde Bayezit Camii’nden Sultanahmet’e)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ünsal, Mustafa (2006). *Sivas İl Merkezindeki, Osmanlı Dönemi Camileri*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yayla, Tuba (2014). *Sivas Merkezi’ndeki Osmanlı Camilerinin Kitabeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yurttaş, Hüseyin ve Gökler, Burak Muhammet (2020). Bir Minare İki Usta. *Doğu Esintileri* (13), 117-158.
- Yüksek, Ali (2018). “Namaz İbadetinin Tarihi Süreci”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 111-125.